

In verband met de zin

J. Luif

In verband met de zin

Inleiding in de Nederlandse spraakkunst

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

Oorspronkelijke uitgave: Martinus Nijhoff Leiden, 1986

Omslagontwerp: Jan Roest, bNO

ISBN 978 90 5356 324 3

© Amsterdam University Press, 1994

1994 eerste druk

1998 tweede druk

2002 derde herziene druk

2005 vierde druk

2011 vijfde druk

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Voorwoord

De wijze waarop in de traditionele grammatica zinnen geanalyseerd worden, is nog altijd verhelderend voor iedereen die zich in het verschijnsel taal wil verdiepen. Ik heb in dit boek dan ook geprobeerd de traditionele grammatica zo inzichtelijk mogelijk te beschrijven. Dat betekende dat ik de belangrijkste begrippen opnieuw moest interpreteren en dat ik na moest gaan hoe ik hun samenhang het beste tot uiting kon brengen. Dat leverde wel eens een conflict op tussen de traditie en mijn eigen inzicht. Ging het om kernbegrippen, dan heb ik de traditie laten prevaleren. Op ondergeschikte punten heb ik mijn eigen inzicht de voorkeur gegeven.

Natuurlijk is kennis van de traditionele grammatica ook nog steeds van belang, omdat in bijna iedere taalkundige publikatie de traditionele termen bekend worden verondersteld. De termen die ik in dit boek bij voorkeur gebruik, zijn de 'oude' Nederlandse namen. Daarnaast geef ik ook veel alternatieve benamingen, die vaak gebaseerd zijn op de Latijnse terminologie. De belangrijkste termen staan in klein kapitaal. Voor degenen die zich ook met de grammatica van een vreemde taal bezighouden, heb ik een overzicht opgenomen van een aantal grammaticale termen in het Duits, het Engels en het Frans.

Het feit dat dit boek als studieboek in allerlei opleidingen moet kunnen functioneren, heeft bij de opzet een belangrijke rol gespeeld. Ik heb geprobeerd het zo te schrijven dat het in betrekkelijke korte tijd voor een groot deel zelfstandig bestudeerd kan worden. Bovendien heb ik drie overzichtshoofdstukken toegevoegd, waarin voor degene die het boek heeft doorgewerkt, de belangrijkste informatie over woordsoorten, constituenten en zinsdelen nog eens kort wordt samengevat.

Omdat dit boek als studieboek bedoeld is, bevat het ook opgaven. Ik heb ze gesplitst in 'oefeningen' en 'vraagstukken'. De oefeningen zijn louter bedoeld als training in de behandelde stof. Ze kunnen in principe zelfstandig gemaakt worden, als tenminste de antwoorden ter controle beschikbaar zijn. De vraagstukken zijn van heel andere aard. Ze bevatten moeilijke gevallen, nieuwe informatie, relativering van het behandelde en dergelijke. Zonder

bespreking door een begeleidende docent zullen ze meestal weinig nut hebben.

Deze inleiding in de Nederlandse spraakkunst is de neerslag van vele jaren onderwijs. Mijn collega-docenten Nederlandse taalkunde van de Universiteit van Amsterdam hebben op vaak nauwelijks te traceren wijze grote invloed gehad op veel van wat ik in dit boek heb opgenomen. Een aantal van hen heeft bovendien waardevolle kanttekeningen gemaakt bij eerdere versies. Met name Els Elffers ben ik bijzonder dankbaar voor haar uitgebreid en vakkundig commentaar.

Bij het schrijven heb ik mij gaandeweg gerealiseerd hoeveel ik verschuldigd ben aan Wim Klooster. Veel in dit boek gaat terug op ideeën die hij als eerste in *Inleiding tot de syntaxis* een didactisch bruikbare vorm heeft gegeven.

Hans den Besten, Peter Verdonk en Piet Jacobs ben ik zeer erkentelijk voor hun bijdrage op het gebied van de Duitse, Engelse en Franse terminologie. Alle fouten en onduidelijkheden in dit boek komen voor mijn verantwoording. Kritiek van vakinhoudelijke en didactische aard stel ik zeer op prijs.

Amsterdam, december 1985

Jan Luif

Bij de derde druk

De tekst van deze nieuwe druk is grotendeels gelijk aan die van de vorige drukken. Alleen de opgaven zijn ingrijpend gewijzigd.

In hoofdstuk 1 t/m 13 zijn enkele fouten gecorrigeerd en hier en daar kleine verduidelijkingen aangebracht. Het enige deel van de tekst dat volledig herzien werd, is dat over zinnen van het type *Hij liep de tuin in* in paragraaf 5.4.

De 'vraagstukken' zijn geschrapt, onder meer omdat ze voor een inleidende cursus vaak te moeilijk bleken. De 'oefeningen' daarentegen zijn waar nodig verbeterd en bovendien aanzienlijk uitgebreid.

Doordat van de oefeningen een volledig nieuwe tekst is vervaardigd, kon in dat onderdeel de spellingherziening van 1995 worden doorgevoerd. Voor de rest van het boek bleek dat niet goed mogelijk. Dat heeft met name tot gevolg dat *predicatief* (behalve in de oefeningen) nog met een *k* gespeld wordt.

Amsterdam, april 1998

Jan Luif

Inhoudsopgave

VOORWOORD / v

1 INLEIDING / 1

- 1.1 Over spraakkunsten / 1
 - 1.2 Bouwstenen van zinnen / 2
 - 1.2.1 Woorden / 2
 - 1.2.2 Constituenten / 3
 - 1.2.3 Zinsdelen / 5
 - 1.3 Vorm en betekenis / 6
-

2 PERSOONSVORM EN ONDERWERP / 9

- 2.1 Inleiding / 9
 - 2.2 De persoonsvorm / 10
 - 2.3 Het onderwerp / 12
-

3 HET GEZEGDE EN ZIJN COMPLEMENTEN / 14

- 3.1 Inleiding / 14
- 3.2 Het lijdend voorwerp / 15
- 3.3 Het indirect voorwerp / 18
 - 3.3.1 Inleiding / 18
 - 3.3.2 Het meewerkend voorwerp / 18
 - 3.3.3 Andere indirecte voorwerpen / 20
- 3.4 Het voorzetselvoorwerp / 22
- 3.5 Het gezegde / 23
- 3.6 Hulpwerkwoorden / 27
 - 3.6.1 Hulpwerkwoorden van tijd / 27
 - 3.6.2 Hulpwerkwoorden van de lijdende vorm / 28
 - 3.6.3 Hulpwerkwoorden van modaliteit / 31
 - 3.6.4 Overige hulpwerkwoorden / 32
- 3.7 Het naamwoordelijk gezegde / 33
 - 3.7.1 Koppelwerkwoorden en naamwoordelijk deel / 33
 - 3.7.2 Eigenschappen van naamwoordelijke gezegdes / 35

- 3.7.3 De werkwoorden 'zijn', 'worden' en 'blijven' / 37
 - 3.8 Bijzondere werkwoorden / 40
 - 3.8.1 Inleiding / 40
 - 3.8.2 Werkwoordelijke uitdrukkingen / 40
 - 3.8.3 Scheidbaar samengestelde werkwoorden / 41
 - 3.8.4 Wederkerende werkwoorden / 41
 - 3.9 Het oorzakelijk voorwerp / 43
 - 3.10 Het predikatief complement / 44
 - 3.11 Het specificerend complement / 46
 - 3.12 Complementen nader beschouwd / 48
-

4 DE BEPALING VAN GESTELDHEID / 51

- 5 BIJWOORDELIJKE BEPALINGEN / 53
 - 5.1 Inleiding / 53
 - 5.2 De bepaling van tijd / 54
 - 5.3 De bepaling van plaats / 54
 - 5.4 De bepaling van richting / 55
 - 5.5 De bepaling van hoedanigheid / 57
 - 5.6 De bepaling van vergelijking / 60
 - 5.7 Enkele andere bijwoordelijke bepalingen / 60
 - 5.8 De bepaling van modaliteit / 62
 - 5.9 De vorm van bijwoordelijke bepalingen / 64
-

- 6 DELEN VAN ZINSDLEN / 66
 - 6.1 Inleiding / 66
 - 6.2 De bijvoeglijke bepaling / 66
 - 6.3 De bepalingen van graad en van hoeveelheid / 70
-

- 7 ELEMENTEN BUITEN DE EIGENLIJKE ZIN / 72
 - 7.1 Inleiding / 72
 - 7.2 Omschrijving vooraf en achteraf van zinsdelen / 72
 - 7.3 De aangesproken persoon / 73
 - 7.4 Het tussenwerpsel / 74
-

- 8 ZINSTYPEN / 75
 - 8.1 Inleiding / 75
 - 8.2 Vragende zinnen / 76
 - 8.3 Gebiedende zinnen / 77
 - 8.4 Andere zinstypen / 79
-

- 9 BIJZINNEN / 80
 - 9.1 Inleiding / 80

- 9.2 Bijzinnen met 'dat', met 'of' en met vraagwoorden / 81
 - 9.2.1 Bijzinnen met 'dat' en 'of' / 81
 - 9.2.2 Voorzetselvoorwerpszinnen / 83
 - 9.2.3 Bijzinnen met vraagwoorden / 85
 - 9.3 Bijzinnen met andere voegwoorden / 86
 - 9.4 Betrekkelijke bijzinnen / 88
 - 9.4.1 Betrekkelijke bijzin en antecedent / 88
 - 9.4.2 Betrekkelijke bijzinnen met ingesloten antecedent / 90
 - 9.4.3 Betrekkelijke woorden en andere verbindingswoorden / 92
 - 9.5 Woordvolgorde in bijzinnen / 93
 - 9.6 Beknopte bijzinnen / 96
-

- 10 NEVENSCHIKKING / 100
 - 10.1 Inleiding / 100
 - 10.2 Nevenschikking met voegwoorden / 101
 - 10.3 Andere vormen van nevenschikking / 103
 - 10.4 Samentrekking / 105
-

- 11 WOORDSOORTEN (OVERZICHT) / 108
 - 11.1 Inleiding / 108
 - 11.2 Werkwoorden / 109
 - 11.3 Zelfstandige naamwoorden / 110
 - 11.4 Bijvoeglijke naamwoorden / 111
 - 11.5 Telwoorden / 113
 - 11.6 Voornaamwoorden / 114
 - 11.7 Bijwoorden / 116
 - 11.8 Lidwoorden / 118
 - 11.9 Voorzetsels / 119
 - 11.10 Voegwoorden / 120
 - 11.11 Tussenwerpsels / 120
-

- 12 CONSTITUENTEN (OVERZICHT) / 121
 - 12.1 Inleiding / 121
 - 12.2 Naamwoordelijke constituenten / 121
 - 12.3 Werkwoordelijke constituenten / 122
 - 12.4 Bijvoeglijk-naamwoordconstituenten / 123
 - 12.5 Voorzetselconstituenten / 123
 - 12.6 Andere constituenten en andere benamingen / 124
-

- 13 ZINSDELEN (OVERZICHT) / 126
- 13.1 Inleiding / 126
- 13.2 Onderwerp / 128
- 13.3 Gezegde / 129

- 13.4 Lijdend voorwerp / 130
- 13.5 Indirect voorwerp / 131
- 13.6 Voorzetselvoorwerp / 132
- 13.7 Oorzakelijk voorwerp / 132
- 13.8 Predikatief complement / 133
- 13.9 Specificerend complement / 133
- 13.10 Bepaling van gesteldheid / 134
- 13.11 Bijwoordelijke bepaling / 134
- 13.12 Delen van zinsdelen / 136

OEFENINGEN / 138

AANHANGSEL: DUITSE, ENGELSE EN FRANSE TERMEN / 151

Inleiding / 151

Zinsdelen / 152

Woordsoorten / 153

Werkwoordsvormen / 155

GEBRUIKTE OVERZICHTENSWERKEN / 157

REGISTER / 158

1 Inleiding

1.1 Over spraakkunsten

Als een buitenlander Nederlands wil leren, is het bijzonder handig als hij over een beschrijving ervan kan beschikken. Ook iemand die wil weten hoe het Nederlands in de loop van de eeuwen veranderd is, of iemand die een computer Nederlandse zinnen wil laten voortbrengen, kan veel nut hebben van een beschrijving van het Nederlands. Zo'n beschrijving van een taal wordt een **SPRAAKKUNST** of **GRAMMATICA** genoemd.

Niet alle spraakkunsten van het Nederlands hebben dezelfde inhoud. Natuurlijk is er verschil van mening over de vraag hoe het Nederlands het beste beschreven kan worden. Belangrijker is nog dat de inhoud van een grammatica bepaald wordt door het doel dat men er mee heeft. Voor een buitenlander kan het belangrijk zijn om te weten dat je, sprekend over het genoten onderwijs, moet zeggen *Ik heb op de middelbare school gezeten* en niet *Ik heb in de middelbare school gezeten*. In een Nederlandse grammatica voor Nederlanders zal men die informatie doorgaans niet aantreffen.

Dit boek geeft een inleiding in de Nederlandse spraakkunst zoals die meestal in het Nederlandse onderwijs wordt gebruikt. Men noemt die grammatica ook wel de 'traditionele grammatica' of de 'schoolgrammatica'. De traditionele grammatica vertegenwoordigt een bepaalde kijk op taal en bevat een daarop gebaseerde selectie uit de eigenschappen van het Nederlands. Dit type spraakkunst is tussen 1810 en 1870 in het onderwijs ontstaan. Sommige elementen ervan gaan in grote lijnen terug op een beschrijving van het Grieks van meer dan tweeduizend jaar geleden, terwijl andere onderdelen pas in de vorige eeuw ontwikkeld zijn. Er zijn intussen heel wat traditionele grammatica's van het Nederlands verschenen, maar het meest klassieke werk op dit gebied is nog altijd de *Nederlandsche Spraakkunst* (1892–1896) van het Amsterdamse schoolhoofd C.H. den Hertog. Bij het tot stand komen van dit boek heeft het werk van Den Hertog een belangrijke rol gespeeld. Maar ook ideeën en materiaal uit andere grammatica's, die later zijn verschenen, zijn in deze inleiding verwerkt. Met name moeten genoemd worden: G.S. Overdiep, *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch* (1937), en W.G. Klooster e.a., *Inleiding*

tot de syntaxis (1969). Ook kon op de valreep nog geprofitteerd worden van een nieuw standaardwerk op dit gebied, de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (1984). Alle grammaticale overzichtswerken waarvan bij het maken van deze inleiding gebruik gemaakt is, zijn opgenomen in een bibliografie achterin.

Dit boek is niet bedoeld als een volledig overzicht van de traditionele grammatica, maar slechts als een eerste inleiding, waarin zelfs bepaalde onderdelen die in uitgebreidere grammatica's meestal voorkomen (zoals een overzicht van de woordvorming) geheel buiten beschouwing blijven. Ook de beschrijvingen zijn die van een eerste inleiding. Zo zijn bijvoorbeeld, om de uitleg niet nodeloos ingewikkeld te maken, sommige formuleringen wat stelliger dan strikt genomen verantwoord is.

1.2 **Bouwstenen van zinnen**

1.2.1 **Woorden**

Een traditionele grammatica van het Nederlands is eerst en vooral een beschrijving van de wijze waarop Nederlandse zinnen opgebouwd zijn. Om in onze uitleg niet allerlei zijpaden te hoeven inslaan, vertellen we van tevoren al het een en ander over de bouwstenen van die zinnen.

Het eerste type bouwstenen dat we bespreken, kent iedereen die kan lezen en schrijven. Dat zijn de **WOORDEN**. Woorden heb je, net als bijvoorbeeld planten en dieren, in soorten. Zo horen alle woorden van de volgende zin tot een verschillende **WOORDSOORT**.

1 Hij loopt door de donkere straat.

Hij is een **VOORNAAMWOORD**, *loopt* is een **WERKWOORD**, *door* een **VOORZETSEL**, *de* een **LIDWOORD**, *donkere* een **BIJVOEGLIJK NAAMWOORD** en *straat* een **ZELFSTANDIG NAAMWOORD**. We geven van al deze woordsoorten nog wat voorbeelden.

Werkwoorden: lopen, worden, blijven, herbebossen, waarderen, opdonderen, aanhalen, schilderen, schijnen.

Zelfstandige naamwoorden: straat, stamtafel, appel, station, overweging, Karel, Parijs, middagzitting.

Bijvoeglijke naamwoorden: donker, groen, onguur, koperen, verdrietig, onbeschoft, bedeesd.

Lidwoorden: de, het (als in *het huis*), een.

Voorzetsels: door, aan, van, tussen, wegens, niettegenstaande.

Voornaamwoorden: hij, mijn, deze, dat, wie, welke, iets.

De woordsoort ‘voornaamwoorden’ is zelf weer onderverdeeld. We geven hier bij wijze van voorbeeld het merendeel van de **PERSOONLIJKE VOORNAAMWOORDEN**: *ik, mij, me, jij, jou, je, u, hij, ie, hem, zij, ze, haar, het, wij, we, ons, jullie, hen, hun*.

In de volgende hoofdstukken zullen we nog vier nieuwe soorten woorden introduceren. In hoofdstuk 11 geven we een systematisch overzicht van de tien woordsoorten die men traditioneel onderscheidt, met een aantal belangrijke onderverdelingen.

1.2.2 *Constituenten*

Een zin is meestal niet zonder meer uit losse woorden opgebouwd. Vaak vormen bepaalde woorden samen eenheden. Deze eenheden kunnen op hun beurt weer optreden als bouwelementen van grotere eenheden. Tenslotte vormen alle bouwelementen samen de zin. Bouwelementen van een zin worden **CONSTITUENTEN** genoemd. We zullen het begrip constituent aan de hand van een voorbeeld wat verduidelijken:

2 Het huis van de directeur is afgebrand.

Als we kijken hoe we deze zin kunnen verdelen in stukken die een eenheid vormen, vinden we in eerste instantie: *het huis van de directeur* en *is afgebrand*. Deze twee stukken zijn constituenten. In de eerst genoemde constituent is weer een kleiner deel te onderscheiden dat een eenheid vormt: *van de directeur*. Ook dat is een constituent. Tenslotte is er ook in *van de directeur* nog een deel aan te wijzen dat hier een afgerond geheel is: *de directeur*. Ook dat is weer een constituent.

Constituenten kunnen, net als woorden, in soorten ingedeeld worden. Zo is *het huis van de directeur* een **NAAMWOORDELIJKE OF NOMINALE CONSTITUENT**. Andere voorbeelden van naamwoordelijke constituenten zijn: *de directeur, een kind, de vier paarden, hem van hiernaast, haar rode schoentjes met de strikjes*. Naamwoordelijke constituenten spelen een eigen rol in de opbouw van grotere constituenten en van zinnen. Deze rol verschilt van die van andere soorten constituenten (die uiteraard weer hun eigen rol vervullen). Een eenvoudig voorbeeld kan dat duidelijk maken. In zin 3 kunnen op de plaats van *een kind* alleen naamwoordelijke constituenten staan:

3 Ik ontdekte *een kind*.

- 3a Ik ontdekte *de directeur*.
- 3b Ik ontdekte *het huis van de directeur*.
- 3c Ik ontdekte *hem van hiernaast*.
- 3d *Ik ontdekte *van de directeur*.

In zin 3d is een verkeerd bouwelement gebruikt omdat *van de directeur* geen naamwoordelijke constituent is. Daardoor is zin 3d niet goed, of – zoals de technische term luidt – ONGRAMMATICAAAL. In dit boek zijn ongrammaticale zinnen voorzien van een sterretje. We kunnen *een kind* in zin 3 ook door één woord vervangen:

- 3e Ik ontdekte *klei*.
- 3f Ik ontdekte *Karel*.
- 3g Ik ontdekte *jullie*.

Daarom beschouwen we afzonderlijke woorden zoals *klei*, *Karel* en *jullie*, wanneer ze optreden zoals in deze zinnen, als naamwoordelijke constituenten. Als we de naamwoordelijke constituenten die we tot nu toe als voorbeeld hebben gegeven, nog eens nalopen, zien we dat een naamwoordelijke constituent altijd een zelfstandig naamwoord bevat (*huis*, *directeur*, *kind*, *paarden*, *schoentjes*, *klei*, *Karel*) óf een voornaamwoord (*hem*, *jullie*). We nemen daarom aan dat deze woorden doorgaans het meest centrale element vormen in een naamwoordelijke constituent. Zo'n centraal element wordt het HOOFD van een constituent genoemd. In de constituent *een kind* is dus *kind* het hoofd. In *klei* (zin 3e) is het hoofd *klei*.

Hierboven is gebleken dat *van de directeur* geen naamwoordelijke constituent is. Deze constituent wordt ingeleid door het voorzetsel *van*. We noemen zo'n constituent een VOORZETSELCONSTITUENT. We beschouwen het voorzetsel als het hoofd van deze constituent. Andere voorbeelden van voorzetselconstituenten zijn: *in de kamer*, *uit wraak*, *met zeven man*, *wegens de hevige regen*, *niet-tegenstaande zijn gezeur*, *naar Australië*, *op de onderste plank van de linnenkast*, *de hele dag door*. In het laatste voorbeeld staat het voorzetsel achteraan. Zoals we bij zin 2 gezien hebben, kan een constituent weer een onderdeel zijn van een andere constituent. Zo bevatten alle voorzetselconstituenten die als voorbeeld gegeven zijn, een naamwoordelijke constituent. In *uit wraak* is dat *wraak*, in *op de onderste plank van de linnenkast* is het *de onderste plank van de linnenkast*, in *van de linnenkast* is het *de linnenkast*. Anders opgebouwde voorzetselconstituenten komen later (in 12.5) ter sprake.

Er zijn meer soorten constituenten dan de twee die we hier besproken hebben. In de volgende hoofdstukken zullen nog twee andere soorten aan bod komen. In hoofdstuk 12 geven we een overzicht van alle soorten constituenten. Dan behandelen we ook een constituent als *is afgebrand* uit zin 2.

We vatten nog eens samen wat we tot nu tot over de bouwstenen van zinnen

gezegd hebben. De kleinste bouwstenen die we besproken hebben, zijn de woorden. Sommige woorden zijn zelf constituenten, andere woorden vormen samen eenheden die als constituenten optreden. Soms is een constituent weer onderdeel van een grotere constituent.

1.2.3 Zinsdelen

Constituenten kunnen op heel verschillende manieren bij de opbouw van een zin betrokken zijn. Dat kan blijken als we de volgende drie zinnen vergelijken:

- 4 Hij legde de lakens *op de onderste plank van de linnenkast*.
 4a *Op de onderste plank van de linnenkast* legde hij de lakens.
 4b **Van de linnenkast* legde hij de lakens op de onderste plank.

In zin 4a hebben we de voorzetselconstituent *op de onderste plank van de linnenkast* uit zin 4 voorop gezet. In zin 4b staat alleen de voorzetselconstituent *van de linnenkast* voorop. Dit laatste is blijkbaar niet mogelijk, want 4b is ongrammaticaal.

Een constituent als *op de onderste plank van de linnenkast*, die voorop geplaatst kan worden, wordt een ZINSDEEL genoemd. De constituent *van de linnenkast* daarentegen is in zin 4 geen zinsdeel, maar een onderdeel van een zinsdeel. Andere zinsdelen in zin 4 zijn *hij* en *de lakens*. Dat *hij* een zinsdeel is, blijkt uit zin 4 zelf, waarin *hij* voorop staat. Dat *de lakens* een zinsdeel is, kan weer vastgesteld worden door zin 4 zo te veranderen dat *de lakens* voorop komt (*De lakens legde hij ...*).

We geven nog een voorbeeld:

- 5 We zagen *haar rode schoentjes met de strikjes*.
 5a *Haar rode schoentjes met de strikjes* zagen we.
 5b **Met de strikjes* zagen we haar rode schoentjes.

Uit zin 5 zelf, waarin *we* voorop staat, maken we op dat de naamwoordelijke constituent *we* een zinsdeel is. Uit zin 5a kunnen we concluderen dat de naamwoordelijke constituent *haar rode schoentjes met de strikjes* een zinsdeel is. Uit 5b blijkt dat de voorzetselconstituent *met de strikjes* geen zinsdeel is. We moeten daarbij aantekenen dat bij het vooropplaatsen van een constituent eventueel wel een ander zinsdeel de nadruk mag krijgen, maar dat de betekenis van de zin niet mag veranderen. Misschien is aan zin 5b nog wel een betekenis te hechten, maar die betekenis wijkt in elk geval duidelijk af van die welke we normaal gesproken aan zin 5 hechten.

Dat bepaalde delen van een zin vooropgeplaatst kunnen worden, hangt samen met het feit dat die delen in de zin als geheel een bepaalde functie vervullen.

Daarin ligt ook het verschil tussen de begrippen zinsdeel en constituent. Het begrip constituent heeft te maken met de wijze waarop een taalelement is opgebouwd. Dat iets een voorzetselconstituent is, zegt nog niets over de precieze functie van deze constituent. Het begrip zinsdeel daarentegen is juist gebaseerd op de functie die een taalelement in een zin vervult.

In de volgende hoofdstukken zullen we de verschillende functies die zinsdelen in een zin kunnen hebben, gaan bespreken. We zullen dan ook het begrip zinsdeel nog iets preciseren.

1.3 Vorm en betekenis

Aan taalelementen zoals woorden, zinsdelen en zinnen zijn altijd twee aspecten te onderscheiden: een vormaspect en een betekenisaspect. Deze aspecten hangen nauw met elkaar samen. Zo kunnen we zeggen dat de betekenis van *man* is 'volwassen mens van het mannelijk geslacht', terwijl *man* naar de vorm beschouwd uit drie klanken bestaat: *m*, *a* en *n*, en wel in deze volgorde. Draaien we de volgorde om en maken we *nam*, dan verandert de betekenis radicaal. Ook bij zinnen kunnen we onderscheid maken tussen vorm en betekenis. De volgorde waarin de woorden en zinsdelen staan, behoort tot het vormaspect van een zin.

1a Al mijn vrienden zijn *niet* te vertrouwen.

1b *Niet* al mijn vrienden zijn te vertrouwen.

Zin 1a en zin 1b bevatten precies dezelfde woorden, maar de plaats van *niet* is in beide zinnen verschillend. Dit heeft ingrijpende gevolgen voor de betekenis van de zin.

In deze inleiding in de Nederlandse spraakkunst zullen we aandacht besteden aan zowel vormaspecten als betekenisaspecten. Daarbij zullen we af en toe wijzen op overeenkomst en verschil in betekenis en op overeenkomst en verschil in vorm tussen woorden, zinsdelen en zinnen. Het is nuttig in dit inleidende hoofdstuk enkele termen en begrippen die daarmee verband houden de revue te laten passeren.

Soms komt het voor dat een taalelement twee betekenissen heeft, of – preciezer gezegd – dat met één vorm twee verschillende betekenissen verbonden zijn. Zo kan *ezel* de betekenis hebben van 'eenhoevig balkend zoogdier' én van 'standaard om een doek, paneel of iets dergelijks op te zetten'. We noemen een dergelijke taalvorm met meer dan één betekenis HOMONIEM. Men spreekt ook wel eenvoudig van een homoniem woord, hoewel het nauwkeuriger zou zijn te zeggen dat bijvoorbeeld de taalvorm *ezel* twee woorden vertegenwoordigt.

Ook met de uiterlijke vorm van een zin kunnen twee of meer betekenissen ver-

bonden zijn. Kort uitgedrukt: ook een zin kan homoniem zijn.

- 2 In de stal stond een ezel.
3 Wie ontslaat de directeur?

Zin 2 is homoniem doordat er een homoniem woord in staat (*ezel*). Zin 3 heeft twee betekenissen doordat er op twee manieren verbanden tussen de woorden te leggen zijn. Het kan zijn dat er gevraagd wordt van wie de directeur zijn ontslag krijgt. Het kan ook zijn dat men wil weten wie zijn ontslag krijgt van de directeur. Men noemt de vorm van homonymie die we in zin 3 aantreffen SYNTACTISCHE HOMONYMIE. De dubbelzinnigheid van een woord, zoals in het geval van *ezel*, wordt aangeduid als LEXICALE HOMONYMIE.

Het komt voor dat lexicale homonymie leidt tot syntactische homonymie, zodat beide vormen van homonymie zich in één zin voordoen. Een voorbeeld daarvan vindt men in de volgende zin:

- 4 Zijde trekt u aan.

Het werkwoord *aantrekken* betekent onder meer: 'aandoen' (van kleren) en 'bekoren'. In de ene betekenis van zin 4 doet de 'u' iets: kleding gemaakt van zijde aantrekken. In de andere betekenis 'doet' juist zijde iets: aantrekkingskracht uitoefenen.

We hebben nu gezien hoe met één taalvorm soms twee (of meer) betekenissen verbonden zijn. Men kan zich afvragen of ook het omgekeerde voorkomt: twee (of meer) taalvormen die dezelfde betekenis hebben. Een voorbeeld daarvan zouden de woorden *scheikunde* en *chemie* kunnen zijn.

- 5a Ik ga scheikunde studeren.
5b Ik ga chemie studeren.

Op ieder geval waarop 5a van toepassing is, is ook 5b toepasbaar. Op grond daarvan kunnen we zeggen dat *scheikunde* en *chemie* dezelfde betekenis hebben. Woorden met gelijke betekenis worden SYNONIEM genoemd.

Een voorbeeld van synonymie van zinnen is mogelijkterwijs het volgende paar.

- 6a We fietsen morgen naar Enkhuizen en overmorgen naar Medemblik.
6b We fietsen morgen naar Enkhuizen en overmorgen fietsen we naar Medemblik.

Ook in dit geval kunnen we weer zeggen dat 6a en 6b op precies dezelfde situatie van toepassing zijn, nauwkeuriger nog: dat ze in dezelfde gevallen waar zijn. Daarom kunnen we ze synoniem noemen. Men zegt ook wel dat 6b een PARAFRASE is van 6a en omgekeerd.

In verband met de zin

Uit de voorzichtige wijze waarop we over synonimie gesproken hebben, kan men afleiden dat het vaststellen van gelijkheid van betekenis geen eenvoudige zaak is. Er zijn tussen taalvormen die een gelijke betekenis lijken te hebben vrijwel altijd verschillen vast te stellen, al was het maar in de omstandigheden waarin men deze vormen bij voorkeur gebruikt. We hebben daarom hierboven eerst aangegeven dat het ons bij de betekenis van een zin in dit geval alleen ging om de toepasbaarheid van die zin op bepaalde situaties, voor we constateerden dat twee zinnen een gelijke betekenis hadden.